

اخلاق مجازی یا فضای مجازی اخلاقی؟

خدیجه حسن بیگ زاده^۱

چکیده:

در این نوشتار ضمن تعریف جهان مجازی^۲ و مقایسه ی آن با دنیای واقعی به بررسی تعامل میان اخلاق و جهان مجازی پرداخته و رویکرد های مختلف در قبال آن را مورد توجه قرار می دهیم. معده ای معتقدند که میزان اخلاق، خود کاربران هستند و اخلاق در بطن فضای مجازی و با توجه به شرایط مقطعی حاصل می شود و برخی دیگر نیز معتقدند با توجه به تنوع آداب و رسوم و هنجارهای موجود در جوامع مختلف نمی توان یک قاعده اخلاقی عینی را تدوین نمود اما در دیدگاه ادیان و به خصوص اسلام رأی بر مطلق و جهان شمول بودن احکام اخلاقی است چون برگرفته از تعالیم دینی و الهی است .
کلید واژه ها: جهان مجازی- اخلاق - اخلاق در فضای مجازی- معیار اخلاقی.

^۱ دانشجوی دکترا فلسفه علم و فناوری دانشگاه شریف

^۲ Virtual World

مقدمه

جهان آفرینش از دورترین نقطه کهکشان تا ذرات زیر اتمی که بشر قادر به کشف آن شده است نمونه بارزی از حرکت و پویایی بشر است. پویایی نیاز به خلاقیت دارد. روزگاری پدران ما این خلاقیت را در رادیوهای ترانزیستوری شاهد بودند و امروز ما در دنیای مجازی. آنچه موجب تمایز میان عصر حاضر با زمان‌های گذشته بشر بوده همانا فناوری و تبادل اطلاعات است که توسعه خود را مدیون اینترنت می‌باشد. در دنیای امروز که فناوری اطلاعات و ارتباطات جایگاه منحصر به فردی را در زندگی بشر پیدا کرده، نقش شبکه‌های اینترنت در انتقال و مبادله حجم عظیمی از اطلاعات به خوبی روشن‌تر و بارزتر شده است. مهم‌ترین تغییری که فناوری اینترنت در جهان بوجود آورده به خوبی در این سخن مارشال مک لومان خلاصه کرد:

"او (انسان) آنچه را خطی، پشت سرهم، یکنواخت، چاپی و قابل تکرار است به دور می‌اندازد، از جداسازی و تخصص می‌گریزد، و به جهانی کلی و همه جانبه قدم می‌گذارد. این جهان، الکترونیک است. در این جهان همه چیز می‌تواند باهم و در کنار هم اتفاق بیفتد و جهان به دهکده ای بزرگ تبدیل می‌شود." (مددپور، ۱۳۸۸، ص ۱۸۱)

بدین معنا مردم نقاط مختلف در سراسر کره زمین به مشابه یک دهکده امکان برقراری ارتباط با یکدیگر و اطلاع از اخبار و رویدادهای جهانی در مدت زمان بسیار کوتاه را دارند. در دسامبر ۲۰۰۳ (ژنو) در اجلاس جهانی سران کشورهای عضو جامعه اطلاعاتی^۳، آقای کوفی عنان دبیر کل وقت سازمان ملل اظهار داشتند که:

"موضوعات مربوط به حاکمیت بر اینترنت بسیار زیاد و پیچیده است. اما علاقه مشترک همه جهانیان این است که امنیت اینترنت تضمین شود و قابل اعتماد باشد. این محیط ارتباطی باید در دسترس مردم جهان و نیازهای آنان باشد. کاربرد و توزیع کنونی آن بشدت ناعادلانه است و اکثریت عظیم مردم جهان هنوز از آن بی‌بهره‌اند."

اینجاست که نقش اینترنت درازمیان برداشتن فواصل طبقاتی در جوامع محروم به عنوان عملی‌ترین و سریع‌ترین راه پیشنهاد می‌شود.

تأثیرات و پیامدهای مثبت و منفی دنیای مجازی بعنوان یک پدیده نوین در اجتماعات انسانی همانند سایر تکنولوژی‌ها، در حال گسترش است. هر روز از سوی صاحب‌نظران و کارشناسان مرتبط، از طریق رسانه‌ها نقش مثبت اینترنت در توسعه اقتصاد بشر و نقش منفی آن در برقراری روابط غلط اجتماعی و ارتباطات انسانی و فرهنگی برجسته‌سازی می‌شود و در جهت بهبود آثار مثبت و کاهش اثرات و پیامدهای منفی اینترنت نظرات و پیشنهادات فراوانی ارائه می‌گردد.

علاوه بر رسانه بودن اهمیت اینترنت در سایر جنبه‌های زندگی از قبیل کارهای روزمره بانکی، آموزش از راه دور در خصوص هر موضوعی که فکر کنید و استفاده از تحقیقات و نظرات استادان و دانشمندان و اعمال جراحی از راه دور... بر کسی پوشیده نیست اما این یک سوی ماجراست چراکه تکنولوژی‌ها پدیده‌هایی خنثی

نیستند و در شاکله وجودی خود واجد جهت‌گیری‌ها و مقتضیات فراوانی‌اند که علاوه بر آثار مثبت، آثار منفی هم دارند و دنیای مجازی نیز از این امر مستثنی نیست. بنابراین برای حداقل رساندن زیان‌های ناشی از سوءاستفاده‌های بعضی از افراد باید به مطالعه آثار و پیامدهای آن پردازیم. دو راه پیش‌روی ماست، یا باید آن را کنار زد که این یک امر غیرممکن و غیر معقول است یا باید با آن تعامل داشت. لازمه تعامل داشتن، یکسری مهارت‌های رفتاری و اخلاقی و فنی است که باید تحت کنترل و نظارت باشد آموزش و رعایت موازین اخلاقی تنها راه‌حل و معیار موجود برای تضمین سلامتی و جلوگیری از آسیب‌های اجتماعی حاصل از تکنولوژی‌ها به خصوص اینترنت می‌باشد.

جهان مجازی

پیشرفت‌های حاصله در فناوری‌های ارتباطی و تکنولوژی‌های مخابراتی در تقاطع خود یک فرآیند کلان آفرید که از دل آن پدیده‌ای محیرالعقول بنام اینترنت بوجود آمد. ظهور اینترنت به عنوان یک ابزار جدید سریع و ارزان ارتباطی، عرصه‌های مختلف زندگی بشر را دچار دگرگونی کرد و از بسیاری جهات، معنا و مفهوم جدیدی به ابعاد آن بخشید و با در نور دیدن فاصله‌های زمانی و مکانی، جهان را برای همه به عرصه حضور تبدیل کرده و روند ماشینی کردن زندگی انسان را تسریع بخشید به عبارت دیگر با رشد و توسعه گسترده تکنولوژی ارتباطات و اطلاعات زمینه برای ارتباط همزمان و نامحدود افراد، فارغ از هر جا و مکانی که در این دنیای واقعی هستند، فراهم شده و جهانی موازی با جهان واقعی ایجاد شد، جهانی که از آن به عنوان جهان مجازی نام برده می‌شود این فضاها را جدید مجازی ایجاد شده نیز با رشد روزافزون شاهره اطلاعاتی، در حال گسترشند. وایتل (جامعه‌شناس معروف کانادایی) تعریف سه جزئی از فضای مجازی ارائه می‌کند □

۱- فضایی روانی-خیالی که در آن افکار مجذوب توهمی رویا گونه می‌شود.
۲- دنیای مفهومی تعاملات شبکه‌ای شده بین افراد و آفریده‌های معنویشان و هر چیز همراه با چنین شبکه‌ها و تعاملاتی.

۳- حالتی از اندیشه که توسط افراد مرتبط باهم، و به وسیله‌ی بازنمایی‌های دیجیتال زبان و تجربه‌ی حسی به اشتراک گذاشته می‌شود. افرادی که از نظر مکان و زمان از یکدیگر جدا هستند ولی از طریق شبکه‌هایی از ابزار فیزیکی به یکدیگر متصل هستند. به طور کلی این فضا حاصل ارتباطات و تعاملات بین افراد در فضایی است که از مکانیت و جسمیت مکان سنتی برخوردار نیست و جنس آن کدهای اطلاعاتی است. (وایتل ۱۹۹۷ □ نقل از دوران ۱۳۸۲ ص ۲۱)

شیوه‌ی ارتباط و زندگی انسان‌ها هرچند که متفاوت است در عین حال به همدیگر مرتبط است در واقع دنیای مجازی شکل دیگری از دنیای واقعی است که دارای عناصر اولیه‌ی مشترکی هستند و تنها چگونگی، جنس و نقش این عناصر با یکدیگر متفاوت می‌شود همانندواژه‌های: دولت الکترونیک^۴، تجارت

⁴ E-Government

الکترونیک^۵، جرم اینترنتی، خشونت اینترنتی، اعتماد اینترنتی، شهروند مجازی^۶، دوستی مجازی که اشاره به دنیای مجازی دارد؛ رو نوشتی مجازی از مفاهیم مشابه عینی در دنیای واقعی .

براساس استاندارد، شهروند مجازی کسی است که از حداقل دانش لازم درباره‌ی مفاهیم پایه فناوری اطلاعات و ارتباطات برخوردار باشند و توانایی برقراری ارتباط با اینترنت، ارسال و دریافت پیام‌های الکترونیکی، اطلاعات، خدمات، کالاها و نرم‌افزارهای موردنیاز خود را از طریق اینترنت جستجو کند. در فضای مجازی جدید این شهروند الکترونیک در مقایسه با شهروند سنتی، زندگی مدرن‌تری را تجربه می‌کند و برای زندگی در عصر کنونی که عصر ارتباطات و اطلاعات نام دارد، شهروندان الکترونیکی اعتماد به نفس بیشتری دارند و با توانایی بیشتری از حقوق شهروندی خود دفاع می‌کنند. کاهش خطرات ناشی از تردهای زاید درون شهری و برون‌شهری از قبیل تصادفات رانندگی، تخلفات و جرائم رانندگی، سرقت و کاهش ترافیک و به تبع آن آلودگی هوا و توانایی انجام خریدهای راحت‌تر و بهتر از دیگر تسهیلاتی است که با تحقق دولت الکترونیک و شهروند الکترونیک به آن دست خواهد یافت. از طرف دیگر دولت الکترونیکی، پیش‌نیاز تحقق تجارت الکترونیکی است و از سوی دیگر شرط تحقق دولت الکترونیک نیازمند مشارکت شهروندان الکترونیکی است. در دنیای امروز آدمی خسته از گشت و گذار عادی و زندگی در کلان‌شهرهایی مملو از آلودگی، شلوغی‌ها، معطلی‌ها و خستگی‌ها به دنبال مجالی است که جلوه‌های نشاط و سرزندگی را باز یابد و این امر محقق نمی‌شود مگر توسط برقراری دولت الکترونیک که بتواند به وسیله ایجاد فضای مجازی، کارهای روزمره و کسل‌کننده و وقت‌گیر را از طریق اینترنت و بدون تردد در مراکز شلوغ شهر انجام دهد. از طرف دیگر رسیدن جوامع مختلف به نوعی همزیستی سالم جهانی یکی دیگر از دستاوردهای مهم گسترش وسایل ارتباطی و رسانه‌ای است: مبارزه با موادمخدر در سطح جهانی، حفظ محیط‌زیست، برقراری کنفرانس‌های از راه دور در مباحث علمی، محترم دانستن حق حیات و بهره‌برداری از منابع طبیعی با از بین بردن فاصله‌های نژادی و فرهنگی با طرد رویکردهای نژاد پرستانه و احیای حقوق مادران و کودکان، کمک رسانی‌ها به مردم قحطی زده و جنگ زده و آسیب‌دیده از بلایای طبیعی و مطرح شدن سایر فرهنگ‌ها از جمله مباحثی هستند که در بعد جهانی و بهره‌گیری از همین فضای مجازی موجود اطلاعاتی، سبب شکستن دیوار جدایی انسان‌ها و تعامل فرهنگی آنها و پیدایش هویتی جدید برای کاربران می‌گردد.

اجتماع مجازی^۷: هنجارها^۸ و ارزشها

میلیون‌ها کاربر در اینترنت در اقصی نقاط دنیا قرار دارند که سبب پیدایش یک اجتماع بزرگی از انسان‌ها شده که آن‌ها را در کنار یکدیگر قرار داده است به این اجتماع، اجتماع مجازی گفته می‌شود. آن چیزی که در یک اجتماع مجازی یک مفهوم اساسی به شمار می‌آید، مفهوم هنجار است.

⁵ E-Commerce

⁶ Virtual Citizen

⁷ Virtual Communities

^۸ هرگاه افراد در یک اجتماع قواعدی برای رفتار خود بپذیرند اصرار اجتماع برای حفظ این قواعد، آرام آرام به شکل‌گیری هنجارهای اجتماعی که فشار گروهی پشتیبان آن است منجر می‌شود.

سوالی در اینجا مطرح می شود این است که آیا دنیای مجازی جهانی کاملاً جدید و مجزا و تابع قواعد خاص خود است یا جهانی جدید ولی تابع همان قوانین واقعی و عینی؟

با وجود این واقعیت که دنیای مجازی وابسته به دنیای عینی است، در انتقال از دنیای واقعی به دنیای مجازی فرهنگ مجازی ایجاد می شود که در آن کاربر بدلیل آزادی عمل بیشتر با ارزش هایی روبرو می شود که در اثر ارتباط با خانواده و دوستان به دست نیامده است بنابراین در این حالت او پیوند میان جهان واقعی و مجازی را به دلیل فقدان ارتباطش در نظام کنش های متقابل با گروه های واقعی از دست داده و خود به باز تعریف هنجارها و ارزش ها و حتی نقد و مشروعیت زدایی هنجارهای اجتماعی از طریق گروه های اینترنتی می پردازد و بدین ترتیب ناهنجاری ها و آسیب های اینترنتی خطر آفرین ایجاد می شود و ما شاهد شکل گیری هنجارهایی متفاوت از هنجارهای اجتماعی در اجتماعات واقعی هستیم، چرا که در فضای اجتماعات مجازی، فشار اجتماعی که از دیدگاه جامعه شناسان برجسته ای مثل دورکیم^۹ که مهم ترین عنصر پیروی و تبعیت از هنجارها ی اجتماعی است، وجود ندارد و یا بسیار ضعیف است. (دورکیم، ۱۳۶۸، ص ۷۳) یعنی آن قدرت و کنترل کننده قواعد و هنجارها ی اجتماع واقعی دیگر در فضای مجازی وجود ندارد و این سبب شده که افراد منحرف با راحتی خیال بیشتری در این فضای مجازی مبادرت به ساختن هنجارهای اجتماعی مطلوب خود شوند. البته این نکته را نیز باید در نظر داشت که همزمان با شکل گیری هنجارهای جدید اجتماعی در اجتماعات مجازی فرایند بازتولید هنجارهای اجتماعی واقعی نیز انجام می گیرد و علی رغم گمنامی و بدون جسم بودن در دنیا ی مجازی، این اجتماع نیز از همان قواعد اجتماعات واقعی پیروی می کند و این همان بیان ارتباط دائمی میان دو اجتماع واقعی و مجازی است.

جرم و آسیبهای اجتماعی در فضای مجازی

پیشتر گفتیم که اهرم فشار گروه های محافظ هنجارها و کنترل رفتار اجتماع به دلیل خاصیت ذاتی فضای مجازی و مشخص نبودن نام و نشانی کاربران و تا حدودی کارگزاران سبب وجود هنجارها و ارزشهایی می شود که قابلیت ظهور در جهان واقعی و اجتماع واقعی را ندارند. همین عامل باعث به وجود آمدن هنجارهای لحظه ای و فردی شده است که جرم و آسیب های اجتماعی - روانی و تهدید امنیت از پیامدهای آن به شمار می رود. دسترس ناپذیر بودن مجرم برای قانون گذار بر خلاف دنیای واقعی یکی از بزرگ ترین مشکلات کنترل رفتاری و هنجاری در دنیای مجازی است. در دنیای واقعی هم مجرم و هم قانون گذار محسوس و دسترس پذیر هستند اما در دنیای مجازی مجرم هیچ نام و نشانی از خود به جای نمی گذارد بنابراین اعمال قانون اجتماعی مربوط به دنیای واقعی مکفی نخواهد بود. از این رو آسیب های اجتماعی در چنین دنیای مجازی از پایداری و پویایی بیشتری برخوردار است آنجا که حتی بعضی از جرائم اینترنتی فقط در حوضه ی مجازی ظهور می یابند همانند پخش ویروس های اینترنتی. وجود چنین جرمهایی نشان دهنده ی یک گسست بزرگ میان تکنولوژی و امنیت است بدین معنی که مولفه ی امنیت به اندازه ی خود

⁹ Durkheim Emile

تکنولوژی پیشرفت نکرده و این خود مشکلاتی را در سطح جامعه و جامعه‌ی جهانی ایجاد می‌کند. از این جهت است که عده‌ای همانند بوزان متعقدند که باید مقابله با این خطرات، جدی تر مورد توجه قرار گیرد □
"تهدید جرائم اینترنتی یک مجموعه‌ی ناهمگون و متنوع است زیرا تعداد زیادی از افراد در بخش‌های مختلف از بخش نظامی گرفته تا بخش اجتماعی، کنش متقابل دارند از این رو برای حفظ سلامتی روان و امنیت افراد جامعه مقابله با چنین تهدید‌هایی امری واقعی و ضروری به نظر می‌رسد." (Buzan et al, 1998)

آسیب‌های روانی کاربران به خصوص نوجوانان یکی از شایع‌ترین و مهم‌ترین آسیب‌های اجتماعی ناشی از دنیای مجازی است. دنیای مجازی نتنها سبب تغییر عادت رفتاری کودکان و نوجوانان شده بلکه به‌طور کلی سطح زندگی و حتی اصول و باورهای اخلاقی رانیز دچار دگرگونی کرده است از سوی دیگر دسترسی آسان به انواع و اقسام سایت‌ها تنها به اندازه زمان لازم برای تایپ //www..... موجب شده که استفاده از اینترنت کم‌کم، رنگ و بوی اختلال به خود بگیرد. امروزه سایت‌هایی طراحی شده‌اند که مسائل غیراخلاقی را در قالب تبلیغات و فیلم و حتی بازی‌های رایانه‌ای برای کودکان رواج می‌دهند. کودکان و نوجوانانی که قدرت تشخیص و تمایز آن را ندارند که تشخیص دهند که آیا اینترنت به آنها خدمت می‌کند یا خیانت از طرف دیگر سپری شدن اوقات بیشتر کودکان و نوجوانان در این فضا و دوری از منابع پراهمیت آموزشی و پرورشی مانند کتاب سبب از بین رفتن استعدادها و به هدر رفتن خلاقیت در آنها می‌شود. نیل پستمن جامعه‌شناسی آمریکایی با اشاره به این مطلب، بر بسته شدن زمینه‌های رشد و پرورش کودکان به واسطه وجود چنین فضایی تأکید می‌کند:

"زمانی که کودک را از جهان کودکی دور می‌سازیم و زمینه‌های رشد و پرورش را از او می‌گیریم و او را به انواع بازی‌ها و فیلم‌های رایانه‌ای و اینترنتی سرگرم می‌کنیم راه رابر روح لطیف و جسم با نشاط او بسته‌ایم و آینده هدف‌مند، خلاق و پر بار و تعهدآور را بی‌چون و چرا از او و از جامعه انسانی گرفته‌ایم (طباطبایی، ۱۳۷۸، ص ۱۲)."

هرچند به‌طور کلی آگاهی از آسیب‌های روانی ناشی از دنیای مجازی هنوز به باز پروری و رشد و گسترش نیاز دارد به یقین این طبقه‌بندی‌های اولیه دستخوش دگرگونی‌هایی شده و طبقات تشخیص فراوانی به آن اضافه خواهد شد و هر طبقه‌ای از اختلال‌های روانی هم نیازمند برنامه‌ریزی‌های درمانی خاص خود است. دومورد از شایع‌ترین این اختلال‌های روانی عبارتند از: اعتیاد اینترنتی - خشونت اینترنتی

اعتیاد اینترنتی

یکی از خاصیت‌های ویژه فضای مجازی، جاذبه و گرایش مستمر به سیرو گردش در آن توسط استفاده کنندگان از آن است که پس از مدتی افراد را به شدت به خود وابسته می‌کند تا حدی که برای برخی افراد اعتیاد اینترنتی می‌آورد و زندگی بدون اینترنت برای آنان غیرممکن می‌شود. بدین ترتیب فضای مجازی در کنار جنبه‌های مثبت آن سبب اتلاف وقت مفید کاربران بی‌هدف و بازداشتن آنها از فعالیت‌های هدف‌داری است که سبب تکامل فردی و اجتماعی می‌شود. (هدر رفتن وقت یک مورد نکوهیده در تمام جوامع است.)

در تعالیم اسلامی نیز هدر رفتن وقت جز تباهی عمر و پشیمانی حاصل دیگری ندارد امام علی(ع) می‌فرماید: "از تباه شدن عمرها در آنچه برای شما باقی نماند بپرهیزید که عمر رفته باز نمی‌گردد." (محدث، ۱۳۷۹، ص ۱۹۹)

خشونت اینترنتی

خشونت مجازی یکی دیگر از نتایج مخرب حاصله از دنیای مجازی در کلیه کشورهای جهان است. در هر جامعه‌ای بیماران روحی و روانی وجود دارند که از آزار و اذیت دیگران لذت می‌برند و به راه‌اندازی سایت‌های غیراخلاقی و خشونت‌آمیز می‌پردازند که هدف اصلی این سایتها، جوانان و نوجوانانند. به عنوان مثال اخیراً شبکه نیوزویک^{۱۰} خبری را تحت عنوان وقتی کلمات کشنده می‌شوند به چاپ رساند که نشان از افزایش خودکشی ناشی از اتاق‌های گفتگو^{۱۱} در کشور کره جنوبی داشت. نزدیک به ۲۰۰۰۰۰ مورد خشونت مجازی در یک سال تنها از کشور کره جنوبی گزارش شده است. یونگ یانگ چول استاد ارتباطات دانشگاه سئول در این باره می‌گوید:

"فرهنگ اینترنتی در کشور ما بسیار بیشتر از سایر کشورها به خشونت کشیده شده است، مردم در فضای مجازی به یکدیگر احترام نمی‌گذارند. از آنجایی که کره‌ای‌ها در وب سایت‌ها و شبکه‌های اجتماعی پیشرفته هستند، مهاجمین اینترنتی به جزئیات اطلاعات شخصی افراد نیز دسترسی می‌یابند و با ساختن و پخش شایعات در مورد آنها، باعث مختل شدن زندگی و حتی فروپاشی آن می‌گردند." (روزنامه همشهری، ۱۳۹۰ دی)

آسیب‌های روانی اینترنت در سال ۲۰۰۰ میلادی که در کتاب راهنمای تشخیص، آماری و اختلال‌های روانی به چاپ رسید، بحث پیرامون گنجاندن دسته‌ای از اختلال‌های روانی با نام اختلال‌های سایبر قوت یافت. پیش‌بینی‌های انجمن روان‌شناسان آمریکا به عنوان ناشر و گردآورنده این راهنمای معتبر، این است که در طی ده سال آینده با توجه به حجم بالای کاربرد اینترنت و رایانه‌ها می‌توان توسط علم روان‌شناسی به یافته‌ها و نتایج پژوهشی برای اعتبار بخشیدن به این رده‌بندی از اختلال‌ها دسترسی پیدا کرد. سایبر^{۱۲} واژه‌ای است که برگردان آن به فارسی کمی مبهم است. سایبر یعنی علم فرمان. یعنی هوش مصنوعی و شاید از نظر اهل فن یعنی دنیای صفر و یک شاید کسانی را دیده باشید که همیشه در اینترنت در حال پرسه زدن هستند و گاهی دیگران را آزار می‌دهند مثلاً با هک کردن یا چت کردن^{۱۳} پی در پی و یا با بررسی پی‌اچ‌پی صندوق پست الکترونیکی^{۱۴} و بررسی وسواس گونه سایت‌های غیراخلاقی.

همچنان که گفته شد تکنولوژی که اینترنت نیز از زیرمجموعه‌های مهم و فراگیر آن محسوب می‌شود خنثی نیستند و می‌توانند پیامد و نتایج خوب و بدی را برای جامعه در برداشته باشند و این طلب می‌کند

¹⁰ - NEWS WEEK

¹¹ - Chatroom

¹ SYBER

² Chat

³ Email

همچنان که برای کنار هم زیستن افراد در جامعه قواعدی جامع وضع شده که ضامن رعایت حقوق فردی و اجتماعی افرادی شود در فضای مجازی نیز رعایت حقوقی فردی و محافظت در برابر سوء استفاده‌های الکترونیکی و اطمینان از سلامتی و ایمنی تعاملات موجود میان کاربران و کارگزاران در بهره‌برداری درست از زیرساخت‌های اطلاعاتی مناسب نیز باید مورد لحاظ قرار گیرد. بسیاری از اندیشمندان و متفکران علوم اجتماعی، عامل اخلاقی و ملاحظات اخلاقی را مهم‌ترین ملاک و چهارچوب هدایت تکنولوژی‌ها در جهت ارزش‌های انسانی دانسته و آن را یگانه ضامن بقای سلامتی روحی و روانی در عصر کنونی می‌دانند. چراکه روانشناسان و پژوهشگران علوم رفتاری امروزه بیش از پیش بر نقش تکنولوژی و ماشین‌ها بر کمرنگ شدن روابط عاطفی تأکید داشته و آنرا علت افزایش اضمحلال بنیان‌های خانواده و ارزش‌های انسانی در جوامع صنعتی و غربی می‌دانند همچنین آنها نقش مخرب اینترنت را بیشتر از نقش سازنده آن مورد توجه قرار داده و برگشت خانواده‌ها به کنترل رفتار بر پایه اخلاق و آموزش قواعد اخلاقی به فرزندان را توصیه می‌کنند تا کمتر در معرض آسیب‌های روانی حاصل از آن قرار گیرند.

آموزش نوجوانان در مدارس به عنوان یک نهاد فرهنگی می‌تواند یکی از بهترین راهکارها در پیش‌گیری از این آسیب‌های روانی باشد. نیل پستمن در این باره می‌گوید:

"یک محتوای نوین آموزشی با خصوصیات لازم خود بهترین امکانات را در اختیار یک فرهنگ می‌گذارد تا بتواند با مشکلات ناشی از تکنوپولی (تکنولوژی زدگی) برخیزد مدرسه مهم ترین ابزار در ایالات متحده است که می‌توان با آن به تصحیح مشکلات پرداخت، مشکلاتی که دیگر نهادها را گیج و فلج می‌کند. مهمترین کار و خدمتی که مدارس در تعلیم و تربیت نوجوانان می‌توانند انجام دهند شاید در این امر مهم باشد که به آنان انسجام و هماهنگی ببخشند به نحوی که بتوانند در آنچه می‌آموزند مفهوم و معنا و ارتباط را به خوبی احساس کنند. از طرفی به نظر می‌رسد برنامه کنونی به هر دلیلی فاقد مرکز ثقل اخلاقی، اجتماعی و عقلانی است." (طباطبایی، ۱۳۸۱، ص ۲۵۶)

هزینه پیشگیری از این آسیبها در بعد کلان، اختصاص بودجه‌های پژوهشی دولتی و در بعد خرد آموزش و رعایت کردن نکات ایمنی و آگاهی خود فرد و خانواده‌هاست.

اخلاق

اخلاق جمع خُلُق در لغت به معنای نیرو و سرشت باطنی انسان است که تنها با دیده بصیرت و غیرظاهر قابل درک است در مقابل خَلَق که به شکل محسوس و قابل درک با چشم ظاهر گفته می‌شود (الراغب، ۱۴۲۳، ص ۱۵)

بدین ترتیب اخلاق مجموعه خصوصیات روحی و باطنی انسان است، از مفهوم اخلاق معمولاً برای مشخص کردن ملاک‌های رفتاری نیز استفاده می‌شود، ملاک‌هایی که برای رفتارهای موجود در جامعه، هنجارهای مشترک و مناسب را مورد ارجاع و استناد قرار می‌دهد. اما واژه اخلاق در اصطلاح به علمی گفته می‌شود که از سرشت‌ها، صفات خوب و بد، ریشه‌ها و آثار آنها هم در حوزه فردی و هم در حوزه اجتماعی خبر می‌دهد. علم اخلاق، فنی است که درباره ملکات انسانی بحث می‌کند با این هدف که فضائل را از رذائل جدا کرده تا

انسان بتواند اعمال نیکی که مقتضی فضائل درونی است انجام داده و در اجتماع انسانی مورد تحسین عموم جامعه قرار گرفته و به سعادت و کمال برسد. ابن مسکویه با الهام از تعالیم قرآنی و احادیث، علم اخلاق را چنین تعریف می‌کند:

"علم اخلاق، علمی است که صفات نفسانی خوب و بد و اعمال و رفتار اختیاری متناسب با آنها را معرفی می‌کند و شیوه تحصیل صفات نفسانی خوب و انجام اعمال پسندیده و دوری از صفات نفسانی بد و اعمال ناپسند را نشان می‌دهد." (ابن مسکویه، ۱۳۷۱، ص ۲۷)

در نهایت می‌توان گفت که اخلاق شامل ملکات نفسانی، حالات روحی، آداب فردی، آداب اجتماعی و کلیه ی افعال اختیاری شامل جوارح و جوانحی که متصف به خوب و بد می‌شوند و دارای بار ارزشی هستند و انسان را در نیل به کمال نهایی یعنی قرب الهی و عبودیت و بندگی کمک می‌کنند. دو سوال اصلی که در این جا مطرح می‌شود عبارتند از:

- ۱- ملاک و معیار کلی برای خوبی یا بدی یک صفت یا رفتار کدام است؟
- ۲- آیا قضایای اخلاقی مطلق و جاودانه‌اند یا نسبی و موقت؟

اخلاق و فضای مجازی

اینترنت جزیک فضای مجازی چیز دیگری نیست اما همین دنیای مجازی آنقدر توانمند و انعطاف‌پذیر است که تحولات گسترده‌ای را در زندگی ما ایفا می‌کند. اینترنت به لحاظ خصوصیت بالقوه‌اش علاوه بر اینکه یک مفهوم تکنولوژی به معنای عام ابزاری است به عنوان یک رسانه جمعی، فضایی مجازی برای کاربران خود به وجود آورده که هم باعث تقویت و هم باعث تخریب اخلاق و روابط انسانی اجتماعی افراد می‌شود و تا آنجا به پیش می‌رود که حتی می‌تواند به تغییر اخلاق فردی و اجتماعی نیز بیانجامد از این رو در دهه‌های اخیر به یک موضوع چالش برانگیز برای محققان علوم رفتاری و روانشناسی و جامعه‌شناسان تبدیل شده است. اینکه چه معیار اخلاقی برای کنترل پیامدهای منفی آن وضع شود چیزی نیست که مورد توافق همگان باشد.

اخلاق اینترنتی (مجازی) به عنوان یک نوع اخلاق حرفه‌ای محسوب می‌شود و این اخلاق حرفه‌ای نیز به نوبه‌ی خود زیرمجموعه اخلاق اجتماعی قرار می‌گیرد که موضوع علم اخلاق است. اخلاق حرفه‌ای نقطه تلاقی علم اخلاق و تکنولوژی محسوب می‌شود. با این بیان همانطوری که اخلاق دارای بار ارزشی است، اخلاق جهان مجازی نیز به تبع آن چنین ویژگی خواهد داشت یعنی قواعد و اصول اخلاقی باید توسط کاربران و کارگزاران در فضای مجازی با توجه به منافع، فرهنگ و ارزش‌ها و اعتقادات مورد پذیرش جمع در جامعه وضع گردد بدین ترتیب اخلاق فردی تابع جامعه خواهد بود تا تناقضی ایجاد نشود.

در این راستا اخلاق حرفه‌ای مربوط به دنیای مجازی نیز باید طوری باشد که هم اخلاق فردی را مورد توجه قرار دهد و هم فرهنگ کلی جامعه را. البته این نکته را نیز باید در نظر داشت که اخلاق در رسانه‌ای مانند اینترنت به سبب حساسیت‌های خاص خود همواره تحت تأثیر سیاست و اقتصاد و آموزش‌های برگرفته از ایدئولوژی‌های آن جامعه است.

نقش و تأثیر اخلاق اغلب در مواردی که قدرت تصمیم‌گیری پیرامون خوب و بد بودن وجود ندارد بیشتر خود را نمایان می‌سازد. مواردی که وزنه‌های استدلالی طرفداران دو سوی تصمیم‌گیری‌ها یکسان است مواردی که ممکن است یک تصمیم‌گیری نادرست پیامد فاجعه‌آمیز اخلاقی را در جامعه به بار آورد چیزی که از آن به عنوان ابهام در ارزش‌ها یاد می‌شود همانند آزادی بیان و حفظ حریم خصوصی افراد و مسائل خصوصی خانوادگی، سرگرمی نوجوانان با بازی‌های کامپیوتری و پیامدهای نکوهیده و غیرقابل جبران آن همانند اعتیاد کامپیوتری و خشونت‌های ناشی از آن، بر حق بودن آگاهی مردم از مسائل روز و حفظ امنیت ملی و تحریف حقایق، ایجاد سود و منفعت بیشتر برای صاحبان و کارگزاران برنامه‌ها و اعمال هزینه‌های اقتصادی برای کاربران، که این ابهامات وقتی پای اخلاق و تعهد اجتماعی در کار نباشد هرکسی خود را مجاز می‌داند با هر بهانه‌ای به حریم‌ها نزدیک شده و مرزهای اخلاقی را زیر پا بگذارد. بنابراین اساس و بنیان تعامل میان اخلاق و دنیای مجازی را مبتنی بر پاس‌خگویی به پرسشهای زیردانست:

آیا می‌توان یک قاعده و اصول اخلاقی برای همه شرایط و فرهنگ‌ها برای کلیه کاربران و کارگزاران تدوین نمود؟ در صورت تدوین چنین معیاری، منبع و سرچشمه این معیارها و هنجارها چیست؟ کاربران؟ کارگزاران؟ روانشناسان علوم اجتماعی و یاهنجار اجتماعی و قاعده پذیرش عمومی جامعه؟ دیدگاه‌های متفاوت و گاه متناقضی در این زمینه وجود دارد:

الف) عده‌ای ضمن جدا کردن حیطه اخلاق حرفه‌ای و مجازی از اخلاق اجتماعی در دنیای واقعی معتقدند که این خود کاربرد کارگزار است که با توجه به نیازهایش تشخیص می‌دهد که چه چیزی پسندیده و خوب است و چه چیزی بد و ناپسند بوده و به ضررش تمام می‌شود مطابق با این دیدگاه اخلاق در دنیای مجازی جدا از اخلاق در دنیای واقعی یعنی تطابق اخلاق فردی و اجتماعی بر تکالیف اخلاقی موجود در جامعه، در نظر گرفته می‌شود که این خود زمینه‌ساز یک دیدگاه نسبی‌گرایانه در مبحث اخلاق است به عنوان مثال دروغ و توهین به افراد و یا ارائه مشخصات دروغین برای کسب موقعیت بهتر، در یک فضای مجازی مجاز شناخته می‌شود در صورتی که همان مورد در اخلاق واقعی حاکم بر جامعه جرم محسوب شده و مطابق با قانون با آن رفتار می‌شود. در اینجای معیار اخلاقی معیار خود محوری است که بر اساس مطلوب کاربر و کارگزار تعیین می‌گردد و بدین ترتیب ما به عدد استفاده‌کننده‌ها ملاک اخلاقی خواهیم داشت.

ب) اکثر صاحب‌نظران با دیدگاه اخلاق خود محوری در کاربران مخالفند و در عوض به یک قاعده و قانون کلی معتقدند و قبول دارند که اخلاق حاکم بر رسانه و اینترنت از حوزه‌های فرعی اخلاق عملی است اما از آنجائی که اخلاق را مطابق با فرهنگ و اولویت‌ها و منافع ملی و سودمندی‌های همه افراد جامعه می‌دانند و همچنین بدلیل وجود تنوع فرهنگ و ارزش‌های موجود در جوامع مختلف، وضع چنین قانون کلی و جهان‌شمول اخلاقی را کاری بسیار مشکل می‌دانند چراکه ممکن است در سطح بین‌المللی، معیار اخلاقی در یک جامعه، مورد پذیرش در جامعه دیگر نباشد.

ج) گروهی دیگر نیز معتقدند که این منافع و اولویت‌ها هستند که اخلاق‌سازی می‌کنند. منطبق بر این دیدگاه حوزه‌های دیگر به جای اینکه تحت لوای حوزه اخلاق و تکالیف اخلاقی باشند، آنرا تحت الشعاع خود قرار می‌دهند همانند اولویت‌های اقتصادی در جوامع اقتصادگرا که کاربران ملزم به پرداخت هزینه‌های

غیرواقعی هستند بدین معنی که دارایی و ثروت، ارزش اخلاقی برتر محسوب شده و تمام روابط اجتماعی را تحت تأثیر خود قرار می‌دهند. طبق این سه رویکرد گفته شده که در سطوح مختلفی از نسبیت‌گرایی قرار دارند هر کدام به نوبه خود دارای ایراداتی هستند از جمله سلب مسئولیت از افراد، شکاکیت‌های اخلاقی که امکان داوری مطلق را از بین می‌برد، بی‌ثمیری احکام اخلاقی، تناقض در میان امور همانند اصلاح و جنایت، خیرخواهی و شرارت، خدمت و خیانت و... که در نهایت به سست شدن پایه‌ها و شالوده‌های اخلاقی زندگی عمومی منجر می‌شود. منطبق بر چنین دیدگاه‌هایی، ارزش‌های انسانی در قبال سود بیشتر صاحبان تکنولوژی در محیط‌های رقابتی محکوم به فناست.

د) رویکرد دیگر، رویکردی حقیقت‌گرایانه و مطلق‌گرایانه به اخلاق است یعنی یک اخلاق حق مدارانه که شامل همه حیطه‌های فرعی اخلاق می‌شود در این دیدگاه اخلاق مفهومی مطلق، عام و جهان‌شمول بوده که گرانبار از مسئولیت‌پذیری افراد و همچنین حافظ همه شئون و ارزش‌های انسانی، فرهنگی و دینی افراد است. دیدگاهی که مورد قبول اندیشمندان اسلامی است^{۱۵}. پاسخ این رویکرد به این سؤال که آیا باید‌ها و نباید‌های اخلاقی، ویژگی‌هایی نسبی داشته و تنها در زمان و مکان خاص و جامعه ویژه و برای شرایط مشخص معنا پیدا می‌کنند؟ پاسخی منفی خواهد بود به عبارت دیگر ایجاد یک معیار اخلاقی بر طبق سلاقی افراد، اوضاع متغیر اجتماعی و آداب و رسوم جامعه (چه در جهان واقعی و چه در جهان مجازی) که از ویژگی‌های رویکرد نسبی‌گرایانه پیرامون اخلاق است مورد قبول نخواهد بود.

اخلاق دینی و تکنولوژی

در دیدگاه اسلام مفهوم اخلاق از اتقان و ظرافت خاصی برخوردار است چراکه اخلاق ریشه در کتاب مقدس قرآن و احادیث دارد طبق این دیدگاه اولاً در اخلاق و ارزش‌های اخلاقی نمی‌توان قائل به نسبیت شد چراکه ارزش‌ها و معیارهای اخلاقی ثابت و همه‌زمانی و همه‌مکانی است و ایمان شرط ضروری برای احکام اخلاقی است که هیچ‌گاه نمی‌توان از آن تخطی کرد همانند تهمت به افراد حقیقی و حقوقی، تجاوز به حریم خصوصی، دروغ‌گویی، سوءاستفاده از اعتماد دیگران و... که اموری غیراخلاقی بشمار می‌روند ثانیاً دین امری فطری است که در نهاد همه انسان‌ها وجود دارد و انسان‌ها فطرتاً در جستجوی کمال و سعادت‌مندی‌اند که هدف اصلی و غایی ادیان الهی است. طبق این دیدگاه فرهنگ و اخلاقی ضامن رستگاری و حفظ بقای ارزش‌های انسانی است که ریشه در دین داشته باشد و توسط آن ضمانت شود. مکتب اخلاقی اسلام تأکید فراوان بر انگیزه‌ی فاعل عمل اخلاقی دارد این انگیزه همان رضایت و خشنودی خداوند است یعنی هدف انسان در عمل خود تنها تحصیل رضایت خداوندی است. از آنجا که دین از جانب خداوند متعال بر انسان نازل شده و خداوند خیر محض است اصلاح دینی که از او سرچشمه می‌گیرد می‌تواند ریشه‌ی بدی را اول در قلب انسان و سپس در جامعه محدود سازد چیزی که اصلاح بشری صرف با محدودیت و نقص که همواره به همراه دارد چنین تأثیری نمی‌تواند بگذارد. به عبارت دیگر از آنجایی که معبود انسان جز رستگاری او را نمی‌خواهد ایمان عالی‌ترین صفت نفسانی هدایتگر انسانی است که بر تمام شئون زندگی او احاطه داشته

^{۱۵} این نوع برداشت از اخلاق مورد توجه همه ادیان الهی است.

و او را از اعمال ناپسند بر حذر می دارد و تنها با دین، معنویت، شریعت و اخلاق نشات گرفته از آن است که انسان ها بدون تفاوت های قومی و نژادی به رشد و تعالی خواهد رسید و این مفهوم اخلاقی جدا از اخلاقی است که در اثر جبر جامعه، جبر روانشناختی و جبر فلسفی ایجاد می گردد.

با در نظر گرفتن این رویکرد اخلاقی دینی، تکنولوژی ها در یک چهارچوب با یک جهان بینی الهی قرار می گیرند که حفظ منزلت انسان و کمال جویی در تمام شئون زندگی از جمله حیطه اقتصادی، سیاسی، امنیت، تامین نیازهای مادی، آموزشی و... هدف اصلی آنرا تشکیل می دهد چیزی که در جهان بینی غیر الهی دیده نمی شود:

"اگر کار علمی در پرتو جهان بینی الهی انجام شود، نتیجه اش در جهت تامین نیازهای مادی و معنوی بشر خواهد بود ولی اگر در پرتو جهان بینی سکولار انجام شود تضمینی بر مخرب نبودن آن نخواهد بود." (گلشنی، ۱۳۸۰، ص ۱۶۶)

بسیاری از فلاسفه و جامعه شناسان غیرمسلمان نیز با اشاره به ارتباط میان مذهب و اخلاق و تکنولوژی بر نقش مؤثر دین در کنترل و نظارت بر تکنولوژی تأکید می کنند همانند کارل میچم، او در مقاله مذهب و تکنولوژی در مورد این ارتباط چنین بیان می کند:

"از آنجا که تکنولوژی خودش می تواند سبب روشی از زندگی شود، می تواند موضوعی برای ارزیابی های دین و معنویت باشد. مذهب و تکنولوژی همانند اخلاق و تکنولوژی می تواند بر اساس نسبت های تاریخی، بنیادی و یا مباحث ویژه مورد بررسی قرار گیرد... از یک طرف دین باید نقش بسزایی در مقابله با چالش های اخلاقی بوجود آمده از توسعه تکنولوژی داشته باشد همانند مسائل اخلاقی پیش آمده از سلاح های هسته ای و آلودگی های محیطی و از طرف دیگر یک تفکر مذهبی انتقادی در مورد تکنولوژی لحاظ شود که دارای چشم اندازهای اخلاقی گسترده تری نسبت به آن باشد به طوری که مابین شور و شوق مذهبی و ملاحظات رشد و فناوری اعتدال ایجاد نماید." (Mitcham, 2009, P466-472)

نیل پستمن نیز در کتاب تکنوپولی ضمن هشدار درباره وضعیت کنونی جهان و اینکه تکنولوژی ها در عصر جدید حیطه های باورها و ارزش های انسانی را تحت سلطه خود در آورده اند، یگانه راه حل موجود را بازگشت انسان به ارزش های انسانی در سایه ای از دیدگاه اخلاقی دینی و معنویت می داند:

"قرائن بسیار وجود دارد که خصوصا با توجه به اوضاع و احوال کنونی ما، قرار دادن داستان ارتقای بشریت به عنوان ستون فقرات مجموعه ای که مواد درسی جدید را تشکیل می دهند امری ضروری است. زیرا داستان عروج بشریت مفهومی به تعلیم و تربیت می دهد که نه تکنیکی است و نه تجاری بلکه همچون آینه ای است که تابش و برداشت معینی را از اهداف زندگی آکادمیک به اطراف می گستراند و بهترین این داستانها نیز در متون دینی یافت می شود. تعلیم یافتن در چنین سیستمی عبارت می شود از دریافتن ریشه ها و ساقه ها و مراحل رشد دانش و سیستمهای آن." (طباطبایی، ۱۳۸۱، ص ۲۵۷)

داستایوفسکی نویسنده معروف روسی نیز معتقد بود که "اگر خدا نباشد، همه چیز مجاز خواهد بود."

ملاحظات پایانی

از یک طرف جهان مجازی در سطح کلان در بعد اقتصادی به تجارت الکترونیک و در بعد سیاسی به کاهش اقتدار و سلطه‌ی دولت‌های مستبد و در بعد اجتماعی به کاهش هزینه‌های حمل و نقل و در بُعد فرهنگی به توسعه فهم و تنوع افکار و عقائد و رشد فکری منتهی می‌شود و از طرف دیگر سبب بوجود آمدن جرمهای اینترنتی و آسیب‌های روانی از جمله اعتیاد اینترنتی، خشونت‌های مجازی، سوءاستفاده‌های اقتصادی و تجارت کثیف، تضييع حقوق افراد و وارد شدن به حریم خصوصی افراد، تهاجم فرهنگی نظام‌های سلطه‌گر و... منجر می‌گردد. از آنجایی که امروزه عجین شدن فضای مجازی با فضای حقیقی زندگی افراد، امری بدیهی به نظر می‌رسد رعایت تکالیف اخلاقی بایک جهان بینی الهی و روی آوردن به تفکر معنوی و آموزش و خودآگاهی در بین همه افراد جامعه به خصوص کودکان و نوجوانان، تنها ضامن محافظت در برابر آسیب‌های روحی و روانی حاصل از این فضای مجازی به شمار می‌آید. با یک نگاه واقع‌گرایانه به بحث این نتیجه حاصل می‌شود که هدف از معیارهای اخلاقی، اصول اخلاقی و اجرای آن و همچنین رعایت موازین اخلاقی در پرتوی دین است که سبب اعتماد سازی و انجام بهتر فعالیت‌های حرفه‌ای میان شهروندان و کاربران از یک سو و حس مسئولیت‌پذیری کارگزاران از سوی دیگر می‌شود و این مبنای درست تعامل بین اخلاق و دنیای مجازی است.

منابع

- الراغب اصفهانی، ابوالقاسم حسین (۱۴۲۳ق). *المفردات فی غریب الفاظ القرآن*، قم، ذوی القربی، ط. الثانية.
- ابن مسکویه (۱۳۷۱ش). *تهذیب الاخلاق و تطهیر الاعراق*، قم، بیدار.
- پستمن، نیل (۱۳۷۸). *زوال دوران کودکی*، ترجمه صادق طباطبایی تهران، انتشارات اطلاعات، ص ۱۲.
- پستمن، نیل (۱۳۷۵). *تکنوپولی*، ترجمه صادق طباطبایی تهران، انتشارات اطلاعات.
- ابن تمیمی، شرح و ترجمه غررالحکم و دررالکلم (موضوعی) ترجمه: سیدجلال الدین محدث. انتشارات دانشگاه تهران، جلد ۲، ص ۱۹۹.
- کوپر، برایان (۱۳۸۱). *اتصال به اینترنت*، ترجمه سید محمدرضا رکن الدینی، تهران، مؤسسه انتشاراتی قلیانی.
- گلشنی، مهدی (۱۳۷۷). *از علم سکولار تا علم دینی*، تهران □ پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- دوران، بهزاد (۱۳۸۲). *هویت ملی و تعامل در فضای سایبرنتیک*، نامه ی پژوهش، سال هفتم، دوره ی جدید ش ۶.
- دور کیم، امیل (۱۳۶۸). *قواندروش شناختی*، ترجمه علی محمد کاردان، چاپ چهارم، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
- روزنامه همشهری، ش ۵۵۹۷، سه شنبه ۲۰ دی ۱۳۹۰
- Buzan, Barry, waever, ole, and de Wilde jaap (1998). *security □ Anew Framework for Analsis*, Boulder, co □ Lynne Reinner Publishers.
- Carl, Mitcham, (2009), *Religion and Technology in: A companion to the philosophy of Technology*, Edited by J. K.B. olsen, S.A. Pedersen and V.F. Hendricks, Blackwell publishing.